

Obs! förhandsinformation. Ändringar kan komma att göras i de slutliga utlysningstexter som preliminärt presenteras i månadsskiftet januari/februari 2025.

Omställningslabb 2025

ShiftSweden har missionen att ställa om Sverige, fossilfritt och resursmedvetet, till attraktiva och tillgängliga livsmiljöer för alla. Arbetet med att visa hur vi kan ställa om kommer att ske inom de omställningslabb som nu startar upp genom två utlysningar. Labben kommer att utforska, testa och skala upp lösningar för framtidens samhällsbyggnad och mobilitet. Omställningslabben drivs inom ramen för ShiftSweden och är av tre olika slag:

- Labb i geografiska områden
- Labb kring platstyper
- Labb kring systemutmaningar.

Nu bjuder vi in aktörer som vill vara med och utveckla labb på en geografisk plats som aktörerna har rådighet över, samt aktörskonstellationer som vill driva innovativa projekt inom labb kring platstyper eller systemutmaningar. Det sker inom ramen för två olika utlysningar, en som hanteras av Formas och en som hanteras av Vinnova.

Labb i geografiska områden

Utlisningen hos Formas riktar sig till aktörer som vill vara värd för omställningslabb i ett geografiskt område. Den syftar till att etablera labb på en handfull platser i Sverige som fungerar som testmiljöer för systeminnovation och som skyltfönster för omställning. Labben ska vara av olika karaktär, finnas i olika geografier och vara områden där det redan planeras en stor förändring av den byggda miljön och mobiliteten, antingen genom nyexploatering eller genom förändringar av befintligt område. På platserna genomförs projekt som utgår från identifierade utmaningar på den specifika platsen och som utmanar rådande praxis och arbetssätt. Labben kommer att fyllas på med ytterligare projekt i en kommande utlysning.

Labb kring platstyper och systemutmaningar

Utlisningen hos Vinnova riktar sig till aktörer som vill utveckla och driva innovativa projekt inom labb kring platstyper samt systemutmaningar. Projekten kan exempelvis utforska, testa eller skala upp regelverk, affärsmodeller, arbetssätt, infrastruktur, teknik, beteendepåverkande åtgärder m.m med potential att leda till systeminnovation inom byggd miljö och mobilitet. Labben samordnas inom ramen för ShiftSweden. Under de kommande åren kommer nya labb med fokus på andra platstyper och systemutmaningar att starta genom årliga utlysningar. Under 2025 startar fyra labb med fokus på två platstyper och två systemutmaningar:

- Platstyp: storskaliga flerbostadshusområden
- Platstyp: trafikmiljöer i mindre städer och samhällen
- Systemutmaning: marknad och logistik för återbruk
- Systemutmaning: breddad roll för kollektivtrafiken

Framtidssäkra storskaliga flerbostadshusområden

De stora bestånd av flerbostadshus som byggdes på 60- och 70-talen omfattar ett stort antal lägenheter. De består till stor del av välplanerade bostäder, men som nu är i stort behov av renoveringsåtgärder. Ofta ligger de i områden med störningar från närliggande infrastruktur, som kan innebära barriärer mot omgivningarna. Bebyggelsens tekniska livslängd är på väg att ta slut och det kommer att behövas både klimatanpassningar, och energieffektiviseringsåtgärder för att uppfylla kraven i bland annat energiprestandadirektivet (EPBD). Sammantaget krävs stora investeringar som behöver fördelas på ett rimligt sätt, där hushållens förmåga att ta kostnaderna via höjda hyror är begränsade.

För att öka attraktiviteten i områdena krävs mer än bara upprustning. Åtgärder för att främja social hållbarhet är nödvändiga. Människors hälsa, trygghet, och välmående behöver värderas jämbördigt med byggnadstekniska kvaliteter, från ett samhällsekonomiskt perspektiv. Rätt hanterat kan de tekniska, ekonomiska, ekologiska och sociala utmaningarna lösas tillsammans.

Analys- och beräkningsmetoder, tekniska och finansieringslösningar liksom robust och omsorgsfull gestaltning och planering behövs för att kunna fatta långsiktiga beslut och genomföra kloka åtgärder som förlänger livslängden i stora delar av bostadsbeståndet. Investeringskostnader behöver fördelas rättvist över tid och mellan aktörer och hyresgäster.

Effektiva samarbetsmodeller mellan aktörer som exempelvis kommuner, hyresgäster och civilsamhälle, privata och offentliga fastighetsägare, arkitekter och teknik konsulter, behöver utvecklas och skalas upp för att åstadkomma attraktiva livsmiljöer.

Det finns många tidigare projekt som adresserat storskaliga bostadsområden från olika perspektiv, såväl sociala som tekniska. ShiftSwedens labb ska ta utgångspunkt i tidigare projekt och resultat. Dessutom kan fokus på bland annat de aktuella energieffektiviseringskraven utgöra en möjliggörare för att förlänga livslängden och för att skapa attraktiva livsmiljöer samt stärkt resiliensförmåga på både bostads- och områdesnivå. Fokus ligger på att testa och skapa verkstad.

Labbet samlar projekt med stor potential att skalas upp och bidra i andra delar av det samlade beståndet. Fokus ligger på att bygga vidare på tidigare erfarenheter, på att testa och att skapa verkstad samt att utforska lösningar som kan bidra till varaktig förändring.

Omvandling av trafikmiljöer i mindre städer och samhällen

Av den totala bebyggda ytan i Sverige används en stor del, nästan 40 procent, för transporter. Dessa trafikmiljöer har i stor utsträckning formats utifrån bilens

behov. Minst utrymme ges till dem som går och cyklar. En framtid med konkurrenskraftiga alternativ till enskilt bilresande förutsätter att många trafikmiljöer får en annan utformning och användning än idag.

Det finns ett behov av att skapa mer trygga och attraktiva vistelsemiljöer för gående och cyklande, samt ökad framkomlighet för kollektivtrafik och annan delad mobilitet. En omvandling av trafikmiljöer kan skapa nya förutsättningar för attraktiva livsmiljöer, näringslivsutveckling, folkhälsa, bostadsbyggande och känsla av tillhörighet till platsen.

Många projekt har genomförts under senare år i större städer, men det finns stor potential och ett behov också i mindre städer och samhällen. Det kan handla om allt från mindre städer i storstadsregionernas ytterområden till tätorter i landsbygder. Infrastrukturen för hållbar mobilitet på dessa platser är ofta begränsad. Vägtrafiken där tar mycket plats på sätt som bland annat kan skapa barriärer och förhindra centrumutveckling i mindre samhällen. Detta trots att många bilresor i och kring mindre samhällen är korta. Här finns alltså stor potential att flytta över till andra trafikslag.

Det finns behov av projekt och aktiviteter som utforskar nya koncept och testar innovativa lösningar. Det kan till exempel handla om att omvandla ytor för motortrafik till ytor för hållbara trafikslag, öka säkerheten och tillgängligheten till hållbara trafikslag eller omvandla trafikytor till andra ändamål. Det kan också handla om att införa trafiklugnande åtgärder för hela samhällen eller delar av städer (till exempel hastighetsbegränsningar, temporära eller permanenta genomfarts- och infartsbegränsningar).

Labbet samlar projekt som, med utgångspunkt i mindre städers och samhällens platsspecifika förutsättningar, utforskar hur omvandling av trafikytor kan skapa mer attraktiva och tillgängliga livsmiljöer för alla. Projekten behöver ha ett bredare perspektiv än en enskild gata eller parkeringsyta. Omvandlingen behöver bidra till att skapa sammanhängande trafik- och livsmiljöer som är attraktiva att vistas i, som bidrar till social samhörighet och ökar platsers attraktivitet för olika grupper och aktörer i samhället. Projekten ska bidra till att nyttja den potential som finns i mindre städer och samhällen för ett minskat resebehov.

Utvecklad marknad och logistik för återbruk

För att uppnå en strukturerad och effektiv återanvändning av byggmaterial behövs en fungerande marknad. Det finns sådana idag som fyller goda syften och är logistiskt effektiva, men som bara hanterar en suboptimerad del av marknaden. Vissa material behöver kunna nyttjas och handlas med på åtminstone nationell nivå. För andra material efterfrågar marknaden ett producentansvar, där leverantörer "tar tillbaka", kvalitetssäkrar och marknadsför återanvändbara byggmaterial parallellt med nya. Logistik och lagerhållning behöver lösas så effektivt som möjligt.

Kvalitetssäkring av bygg- och anläggningsmaterial är en central fråga för återbruk. Det behöver vara tydligt för byggsektorns aktörer vem som ansvarar för att återbrukat material har de egenskaper och kvaliteter som krävs enligt regelverk och standarder. Likaså finns uppmärksammade problem med redovisnings- och momsfrågor.

Standardiserad digital infrastruktur behöver utvecklas och implementeras, vilket är en förutsättning för att skala upp marknaden och ge förutsättningar för aktörer att utveckla fungerande flöden och affärsmodeller. Det är även viktigt att kunna styra mot goda materialval i tidiga skeden, och för att återbruk och cirkulära flöden ska kunna utgöra förstahandsval.

Det här labbet samlar projekt som utifrån ett systemperspektiv testar och utforskar innovativa lösningar, affärsmodeller och koncept för att belysa vad som krävs för att åstadkomma en tydlig förflyttning mot en fungerande marknad för återbruk av bygg- och anläggningsmaterial. Labbet välkomnar projekt som adresserar ekonomiska, legala, organisatoriska och andra hinder för att implementera nya koncept som kan skalas upp.

En breddad roll för kollektivtrafiken

Kollektivtrafik behöver vara ryggraden i ett hållbart transportsystem. Kollektivtrafiken har dock utmaningar med låg beläggning i stora delar av landet och den upplevs inte alltid som konkurrenskraftig i tid och tillgänglighet jämfört med enskilt bilresande. Det gäller i synnerhet i de större städernas ytterområden, i mindre orter och landsbygder. Ny teknik och förändrade normer skapar emellertid nya möjligheter. Många människor efterfrågar lösningar som ger möjlighet till mer hållbara livsstilar men som ändå ger förutsättningar att lösa vardagspusslet med rimlig tillgänglighet och bekvämlighet.

För att bidra till attraktiva och tillgängliga livsmiljöer för alla behöver den traditionella kollektivtrafiken kombineras med andra lösningar så att den kan nå fler och längre. Genom ett bredare perspektiv kan kollektivtrafikens styrkor knytas samman med andra mer flexibla, individanpassade och delade lösningar (t.ex. samåkning, bilpooler, delad mikromobilitet) och med den stora potential som finns i ett ökat cyklande. Trots att dessa lösningar kompletterar varandra, utvecklas och erbjuds de sällan på ett sammanhållet sätt.

Labbet samlar projekt med ett systemperspektiv som utforskar och testar innovativa lösningar, affärsmodeller och koncept som ger förutsättningar för en breddad kollektiv mobilitet, samt projekt som adresserar ekonomiska, regulatoriska, organisatoriska och andra hinder för att implementera nya koncept i stor skala. Labbet ska på en övergripande nivå både bidra till kritiskt utforskande av det sätt på vilket kollektivtrafiken fungerar idag och till konstruktiva och konkreta förslag för hur kollektivtrafikens roll och uppdrag kan omdefinieras. Uppskalning är en prioriterad fråga.

Labben ska leda mot ShiftSwedens mission och skiften

ShiftSwedens mission är att ställa om Sverige, fossilfritt och resursmedvetet, till attraktiva och tillgängliga livsmiljöer för alla. Det behövs tre stora skiften inom samhällsbyggnad och mobilitet för att en omställning ska vara möjlig:

- Från resurskrävande linjära samhällsbyggnadsprocesser till hållbara och värdeskapande cirkulära affärsmodeller
- Från ohållbara transporter till en ny frihetsreform med konkurrenskraftiga alternativ till enskilt bilresande

- Från samhällsplanering i stuprör till ett integrerat ekosystem för byggd miljö och mobilitet

Från resurskrävande linjära samhällsbyggnadsprocesser till hållbara och värdeskapande cirkulära affärsmodeller

För att skapa hållbara attraktiva platser och livsmiljöer, behöver fokus för omställningen flyttas från enskilda byggnader och anläggningar till hela stadsdelar eller grannskap. Det ställer nya krav på samhällets gemensamma värdeskapande. Vi behöver utveckla smartare sätt att arbeta med inkludering och deltagande i bygg- och planeringsprocesser. Livet mellan husen, ekosystemen, inkludering, trygghet och hälsa blir mer betydelsefulla att ta hänsyn till. Den byggda miljön står inför utmaningen att på kort tid ställa om från ett system där resurser slösas till en hållbar resursanvändning. Att gå från att bygga nytt, av nya material, på nya platser, till att börja med att överväga behovet och om det går att tillgodose utan att bygga något nytt. Är det möjligt att bygga om, anpassa eller renovera? Vid rivning, går det att återanvända och återbruka byggmaterial? Om behovet att bygga nytt kvarstår, hur ska man i så fall bygga och designa för långsiktig användning, med minsta miljö- och klimatpåverkan? Cirkulära affärsmodeller behöver också beakta resurs- samt avfallshanteringen och mer effektivt nyttjande av fordon och maskiner. I skiftet från en linjär till cirkulär samhällsbyggnadssektor behöver affärslogik, praktiker, regelverk, normer och värderingar utmanas och utvecklas.

För att uppnå systemskifte inom samhällsbyggnad behövs:

- förändrat förhållningssätt för förändringar av den byggda miljön, där lösningen oftast ska vara att inte bygga något nytt.
- förändrat synsätt på kvaliteterna i den bebyggda miljön - hur vi konkret värderar alla de icke-ekonomiska värden som skapas och hur detta kan driva ett synsätt som ger attraktiva, trygga, inkluderande livsmiljöer.
- förändrat synsätt på den långsiktiga förvaltningen och hur vårdandet av det byggda kan bidra till förlängda livstider och minskat behov av naturresurser.
- cirkulära processer för att minska uttag av naturresurser och energi, minska avfall och minska CO2-belastningen samt värdera långsiktiga värden i våra bebyggda miljöer.
- gå från kortsiktiga vinstuttag till långsiktigt värdeskapande - det befintliga beståndet av byggnader, anläggningar och transportinfrastruktur behöver nyttjas smartare och vårdas så att livslängden kan förlängas.
- utformning av bostadsområden, stadsdelar, glesbygd och infrastruktur för att skapa trygghet, välbefinnande och livskvalitet i väl fungerande och attraktiva livsmiljöer.

Från ohållbara transporter till en ny frihetsreform med konkurrenskraftiga alternativ till enskilt bilresande

Vägtransporter står idag för en stor del av klimatutsläppen och markanvändningen i tätorterna. Bilen sågs ursprungligen som en väg till ökad frihet och välfärd, men idag vet vi att den också är en källa till klimatutsläpp, negativa hälsoaspekter, trängsel och brist på plats i städerna. Med det bilburna

samhället kom glesare bebyggelser, långa pendlingsavstånd och komplexa resekedjor. Det har skapat tillgänglighet för många, men inte för alla. Omställningen till fossilfrihet behöver därför botten i en förändrad förståelse för vad transporterna är till för, och hur de upplevs. Fokus bör vara människors tillgång till arbete, utbildning, vård, service, fritidsaktiviteter, upplevelser och sociala kontakter. Resan är ofta ett sätt att nå dit. Men tillgängligheten påverkas också av hur samhället är planerat – var funktioner som skolor eller handel finns. Digitala lösningar och smarta logistikupplägg kan göra att vi inte behöver resa lika mycket och att transporter kan ske mer resurseffektivt. Det finns många lösningar som kan möjliggöra en ny frihetsreform för hållbar tillgänglighet. Till exempel ökade möjligheter att välja gång och cykel, elsparkcyklar, pooler med elbilar, samåkning, kollektivtrafik, närlogistik, distansarbete och nya koncept som integrerar olika tjänster. Men de måste kombineras och utvecklas för att skapa tillgänglighet för olika grupper i samhället. För att nå en hållbar framtid behöver samhällsaktörer erbjuda attraktiva och konkurrenskraftiga lösningar till det enskilda bilresandet som uppmuntrar människor till att reflektera över sina beteenden, och att skapa nya.

För att uppnå systemskifte inom mobilitet behövs:

- fokus på alla tre sätten som tillgänglighet kan skapas, dvs genom a) ökad närhet, b) fler digitala tjänster och c) ökade möjligheter att resa utan egen bil, till exempel genom aktiv mobilitet, kollektivtrafik och delade mobilitetstjänster.
- utvecklad planering med nya arbetssätt för att minska efterfrågan av resor, samt för att optimera den infrastruktur som redan finns,
- åtgärder för att skapa plats i samhället för värdeskapande verksamheter genom dels prioritering av de trafikslag samhället vill se mer av, dels minskning av den totala ytan trafiken använder,
- en inriktning av transportsystemet som är både socialt och miljömässigt hållbart, där människor inte lämnas utanför

Från samhällsplanering i stuprör till ett integrerat ekosystem för byggd miljö och mobilitet

Att integrera bebyggelse och mobilitet är avgörande för att skapa attraktiva och tillgängliga livsmiljöer för alla. Försök har gjorts att integrera markanvändningsplanering, byggd miljö och mobilitet. Men det är fortfarande en svag punkt i planerings- och utvecklingsprocesser i praktiken.

I Sverige är ansvarsområdena uppdelade vertikalt mellan nationellt, regionalt och lokalt, och horisontellt mellan olika sektorer. Ekosystemen för byggd miljö och mobilitet bygger på olika institutionella ramverk och relationer mellan privata och offentliga domäner. Framåt behöver aktörer och perspektiv integreras bättre, både vertikalt och horisontellt, för att därigenom frigöra nya sätt att tänka och göra.